

ІДЕЇ А.С. МАКАРЕНКА У ПРАКТИЦІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ

УДК 477.377(09)

**МАКАРЕНКО ІДЕЇ А.С.МАКАРЕНКА
ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА У ПРАКТИЦІ
СУЧАСНИХ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

**А.В.Троцко
(м. Харків)**

У статті розкрито ідеї А. С. Макаренка про організацію навчального співробітництва у практиці сучасних вищих педагогічних навчальних закладів. Визначено сутність співробітництва як спільної діяльності і праці з метою формування в освітньому закладі культурного середовища, що стимулювало б цілісний розвиток кожної особистості, спонукало до самодіяльності і самовдосконалення. Схарактеризовано умови організації навчального співробітництва, показано педагогічну ретроспекцію досвіду педагога в організації професійної підготовки вчителів.

Ключові слова: навчальне співробітництво, педагогічні умови, демократичний стиль відносин, гуманізм, оптимізм.

В статті конкретизовані ідеї А. С. Макаренка об організації учебного сотрудничества в практике современных высших педагогических учебных заведений. Раскрыта сущность сотрудничества как совместной деятельности и труда с целью формирования в учебном заведении культурной среды, стимулирующей целостное развитие каждой личности, способствующей развитию самостоятельности и самосовершенствованию. Охарактеризованы условия организации учебного сотрудничества, показана педагогическая ретроспекция опыта педагога в организации профессиональной подготовки учителей.

Ключевые слова: учебное сотрудничество, педагогические условия, демократический стиль отношений, гуманизм, оптимизм.

A. Makarenko's ideas about organization of cooperation in nowadays practice of institutes of higher education are depicted in the article. A sense of cooperation is described as common activity and work with the target to form cultural environment in education establishment, which could stimulate complete development of every person, initiative and self-perfection. Conditions of scientific cooperation are characterized, pedagogic retrospection of pedagogue teacher's experience in the sphere of professional teacher training is depicted.

Key words: educational cooperation, pedagogic conditions, democratic styly of communication, humanism, optimism.

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Розвиток України як самостійної держави, поступове входження в європейську спільноту з урахуванням основоположних засад і принципів

Болонського процесу кардинально впливають на формування особистісних і професійних компетенцій громадян. Рівень нації та її місце у світовій інтеграції в сучасних умовах визначається рівнем співробітництва адміністративної, наукової, політичної, мистецької еліти. Особливу роль у формуванні досвіду такого співробітництва мають педагогічні працівники як високо компетентні, всебічно розвинені свідомі громадяни, які працюють в умовах інформатизації суспільства, зорієнтовані на випереджальний характер задоволення соціально-освітніх потреб широких верств населення.

Одним з пріоритетів реформування освіти в Україні виступає завдання підвищення статусу учителя як суб'єкта педагогічної праці, створення умов для конструктивної взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу, організації навчального співробітництва між педагогом і вихованцем. Це вимагає, поряд із засвоєнням майбутніми вчителями традиційної системи знань, умінь, навичок, нормативів професійно-педагогічної культури, формування їх професійної позиції, педагогічного кредо, готовності до продуктивної творчої співпраці на рефлексивній основі, оволодіння сутнісними цінностями професії, прагнення до творчих пошуків, самовдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Специфіка підготовки учителя в сучасних українських вищих педагогічних начальних закладах полягає в антропологічній природі педагогічної освіти, що обумовлює необхідність оволодіння широкими знаннями про суб'єктів педагогічного процесу – учителя і учнів. Шляхи оновлення змісту професійної освіти на засадах особистісно-орієнтованої педагогіки досліджували вчені Є. Белозерцев, В. Болотов, В. Новичков, В. Лазарєв, О. Пехота, В. Семиченко та ін. Значущості набувають детальні наукові узагальнення репрезентативних поглядів щодо організації професійної підготовки вчительських кадрів персоналій, які є носіями національної педагогічної думки, виразниками наукової ідеології певного історичного періоду. Серед сучасних українських (І.Зязюн, Л.Крамущенко, М.Окса, Л.Пашко, Л.Попова, Л.Хомич, М.Ярмаченко та ін.) і російських (Л.Гриценко, Л.Гордін, В.Малінін, С.Невська, А.Фролов та ін.) дослідників творчо-педагогічного доробку А.С.Макаренка спостерігається прагнення заглибитися і об'єктивно оцінити, відкинувши надмірну заідеологізованість, притаманну 1920 – 30-им рр., концептуальні положення педагога-новатора, у новій аналітичній проекції розглянути цілі та зміст педагогічного процесу в цілому, що сприятиме подальшому розвитку педагогічної науки і практики, удосконаленню вітчизняної системи професійної педагогічної освіти.

Однак, як свідчить ретельний історіографічний аналіз широкої джерельної бази, науковцями недостатньо системно і повно розкрито принципи педагогічного співробітництва та шляхи їх реалізації у навчальному процесі, не виділено своєрідні особливості навчального співробітництва у педагогічній діяльності А.С.Макаренка, що може призвести до поступового забуття науково і практично цінного доробку.

У даній науковій статті на підставі системного аналізу науково-творчої спадщини та узагальнення матеріалів освітньої практики педагога маємо *за мету* визначити і схарактеризувати сутність та умови організації навчального співробітництва за А.С.Макаренком, показати педагогічну ретроспекцію досвіду педагога в організації професійної підготовки вчителів у сучасних вищих педагогічних навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Своє бачення оновлення системи освіти загалом і педагогічної – зокрема, учений виклав у статті „Некоторые соображения о наших детях” (1935), лекції „Педагогика индивидуального действия”, доповіді „Мои педагогические воззрения” на літературно-педагогічній зустрічі у Харківському педагогічному інституті, що відбулася у березні 1939 р.

Аналіз творчої спадщини А.С.Макаренка, що включає в себе новаторську практику й теоретичні узагальнення, оригінальні творчі розробки, свідчить про ґрунтовну обізнаність його з філософськими ідеями Ф.Ніцше і А.Бергсона, трактуванням духовних імперативів українського філософа-ідеаліста В.Соловйова, позитивізмом Г.Спенсера. На таких філософських основах учений сформував оригінальну педагогічну систему. Варто зазначити, що стрижнем цієї системи було визначено мету виховання й педагогічного процесу в цілому. Вона передбачала вироблення «програми людської особи, програми людського характеру» [3]. Це аргументує твердження про гуманістичну спрямованість педагогічної системи А.С.Макаренка, обстоювання ідеї керованої демократії як головної умови функціонування навчального співробітництва в освітньому середовищі.

У ході своєрідного виховного експерименту педагог розкрив вплив соціальних чинників (середовища, соціальних виховних інституцій, сім'ї) на формування особистості, конкретизував сутність педагогічної логіки виховних впливів, що розвивали самостійність та ініціативу особистості вихованців. Спираючись на власний педагогічний досвід, досвід спілкування з різними віковими категоріями вихованців та їхніми батьками, він довів, зокрема, у творах «Методика організації виховного колективу» (1935), «Проблеми шкільного радянського виховання» (1938), що жоден виховний засіб не є універсальним, а успіх можливий лише за умови створення цілісної системи взаємопов'язаних педагогічних засобів, які ґрунтуються на спільній ідеї, котра визначає стратегію і тактику вихователя й педагогічного колективу в цілому [6]. Ця стратегія і тактика спрямовується передусім на результативну співпрацю, взаємодію вчителів і вихованців для досягнення освітніх цілей.

Ретельний історіографічний аналіз науково-творчої спадщини А.С.Макаренка дозволив конкретизувати сутність та умови організації навчального співробітництва в колонії імені М.Горького і комуні імені Ф.Е.Дзержинського. Так, сутність навчального співробітництва, за А.С.Макаренком, полягала в організації спільної діяльності і праці з метою формування в освітньому закладі культурного середовища, що стимулювало б цілісний розвиток кожної особистості, спонукало до самодіяльності і

самовдосконалення. Відомо, що А.С.Макаренко змушений був працювати у досить несприятливих умовах: загальна політична та економічна нестабільність, соціальне розшарування, непридатність приміщень, відсутність фінансування діяльності освітніх закладів, дефіцит кваліфікованих педагогічних кадрів. Той факт, що педагог прийняв запрошення до участі в організації дитячої трудової комуні в Куряжі, залучивши до первинної виховної роботи актив вихованців колонії імені М. Горького (60 осіб), реформував управлінське ядро комуні, зменшивши кількість вихователів з 45 до 20 осіб, красномовно свідчить про відкритість педагога до навчального співробітництва [2].

Проведене дослідження дозволило виділити і основні умови організації успішного навчального співробітництва. А саме: повноцінний демократичний стиль відносин в колективі між вихователями і вихованцями, у колективах вихованців; гармонізація інтересів колективу, суспільства і конкретної особистості; постійна динаміка перспектив; систематична робота, спрямована на формування персонально ціннісних традицій життя в колективі.

Повноцінний демократичний стиль відносин А.С.Макаренко формувалася, спираючись на народнопедагогічні традиції. Узагальнення практичного доробку педагога дає право стверджувати, що у формуванні відносин він враховував ментальну характеристику українців – автохтонність, прагнення усамітненості особистості, які так яскраво змальовані в історії українського козацтва. Кожен вихователь і вихованець у колективах освітніх закладів, очолюваних А.С.Макаренко, мав змогу усвідомити свою особистісну самоцінність. Було обрано мудрий критерій оцінки дисциплінованості – «вчинок наодинці»: якщо ти дієш за загальновизнаними правилами й тоді, коли тебе ніхто не оцінює, ти справді – дисциплінований. Жодні повноваження, посада, доручення не свідчили про привілеї. Найцінніше для макаренківців – дух колективізму: усі спрямовують свої зусилля на спільну особистісно цінну мету. Демократична культура розумілася як відсутність культу особи місцевого рівня. Навіть директор не мав привілеїв. Найвищим владним органом уважалися загальні збори, вони вирішували найважливіші питання виробничого, організаційного, культурного, виховного змісту, розподіляли фінансування. Актуальним і значущим для сьогодення організації навчального співробітництва залишаються, на наш погляд, такі методичні прийоми А.С.Макаренка: формування традиції, започаткованої ще козацькими характерниками, «не дорікати за колишнє» (у колонії та комуні дозволялося оцінювати людину лише за вчинки і дії в теперішньому, а також – динаміку саморозвитку); «педагогіка паралельної педагогічної дії» (опосередкований вплив на особистість через первинний колектив, формування зведених загонів з метою педагогізації середовища, організації позанавчального спілкування, індивідуальний підхід у виборі виховних впливів на дитину, динамічний характер доручень і управлінських повноважень активу з метою попередження «вождізму»).

Гармонізація інтересів колективу, суспільства і конкретної особистості в педагогічній системі А.С. Макаренка – питання найменше висвітлене у

аналітико-критичних узагальненнях дослідників. Вивчення творчого доробку педагога показало, що актуальними для сьогодення освітніх закладів є такі методичні знахідки. Як зазначалося вище, найвищим органом колективу були загальні збори, на яких рішення традиційно приймалося більшістю голосів у ході відкритого голосування. Однак, зазначимо, прогресивною була позиція А.С. Макаренка: не залишати поза увагою думки і міркування меншості. Педагог увів у практику після голосування перед прийняттям остаточного рішення вислуховувати аргументи представників меншості, надавати переконливі контраргументи або ж давати право меншості чинити за власним переконанням. Про гармонізацію інтересів колективу і особистості свідчить також ідеальна мета колективного виховання, сформульована А.С.Макаренком: сформувати почуття захищеності особистості в колективі.

Творчою ретроспекцією методичних знахідок А.С.Макаренка можна вважати методику організації колективних творчих справ (КТС) І.Іванова. Успіх КТС залежав від колективного планування, формування самодіяльних ініціативних груп, проведення конкурсу на кращу пропозицію, забезпечення демократичного підходу в керівництві КТС засобом ради справ, проведення колективного аналізу заходу та його оцінка [1].

Вивчення науково-педагогічних праць педагога без цензурних виправлень, що стали доступними широкому загалу читачів завдяки плідній науковій праці Л.Березівської, Н.Дічек, Н.Побірченко, О.Сухомлинської, Г.Хілліга, дозволило констатувати, що на гармонізацію інтересів колективу, суспільства і конкретної особистості спрямовувалася і діяльність органів учнівського самоврядування «як компоненту громадського життя»: «Логіка господарства – то логіка здорового громадського обов'язку особи в межах комуні. При такому підході самоврядування робиться сумою функцій праці, господарювання, відповідальності і контролю, а не функцій балачок і резолюцій» [5, с. 367]. Увівши елементи популярної на той час воєнної символіки, використовуючи елементи гри в навчальному процесі, А.С.Макаренкові вдалося у своїх вихованців виправляти моральні риси і важкі соціальні комплекси. Підтвердженням цього є, на наш погляд, успішна соціалізація усіх вихованців педагога поза межами виправного освітнього закладу; факт, що «колонійська комуна являє дуже кріпку спаяну, гостро дисципліновану робочу общину, але в той же час з постійним веселим і жвавим настроєм»; прагнення А.С. Макаренка працевлаштувати колишніх колоністів, дати можливість продовжити навчання на робітфаках, створити сім'ю [там само].

Постійна динаміка перспектив як умова організації успішного навчального співробітництва в концепції колективного виховання А.С.Макаренка передбачала розв'язання завдань і цілей для поступального розвитку колективу як живого цілісного утворення. Узагальнення історико-педагогічної спадщини А.С.Макаренка доводить, що, з одного боку, близька, середня і далека перспективи були суспільно значущими, з іншого – персоналізованими. Зокрема, близька і середня перспективи – цілі і завдання, що стоять перед колективом на найближчий час. Від узгоджуваності і особистісного

осмислення цих перспектив залежить їх успішна реалізація. Далека перспектива в ідеалі мислилася А.С.Макаренкові так: розвинути максимально свої якості, сформувати такі знання, що дозволить у майбутньому принести користь навчальному закладу, в якому ти сформувався як особистість. Відомо, що комунари і колоністи залишали за собою статус вихованців і після випуску з освітнього закладу. Педагог зазначав: «Наші рабфаківці приїдуть в колонію на канікули і вважають себе, як і раніше колоністами» [5, с. 367].

Пильну увагу у практичній діяльності та в теоретичних узагальненнях А.С.Макаренко приділяв ролі вчителя-наставника, який виконує ключову роль в організації навчального співробітництва. Адже обмежений у свободі творчості, під тягарем дріб'язкових перевірок і регламентуючих наказів, він не здатний принести користь дітям, його важко налаштувати на творчу співпрацю з колегами. За твердженням А.С.Макаренка, вихователь повинен мати право на творчий ризик заради щастя юної особистості, в реалізації гуманних освітніх цілей має керуватися внутрішнім відчуттям свободи і відповідальністю за право вільного вибору.

Щодо розробки змісту професійної підготовки вчительських кадрів педагог-новатор рекомендував практично конкретизувати завдання у таких напрямках: широка загальна освіта незалежно від обраного профілю. Програма загальної підготовки змістовно має бути культуровідповідною, відповідати «духу часу», науково цінною, тобто відтворювати новітні досягнення науки і техніки; обов'язкова фахова освіта і відповідно до фаху – цілеспрямоване виховання. Загальнокультурний рівень вихованості, за А.С.Макаренком, передбачав формування у майбутнього вчителя організаторських умінь, вольових якостей, емоційної стриманості, обізнаності у галузі літератури, мистецтва, музики, виховання ввічливості, охайності, оволодіння загальною та педагогічною культурою і технікою, розвиток фізичної витривалості, усвідомлення потреби дотримуватися здорового способу життя. А.С.Макаренко наголошував на необхідності вчити майбутніх учителів таких «дрібничок»: як сидіти, як вставати з стільця з-за столу, як підвищувати тон голосу, як посміхатися, як користуватися мімікою тощо.

Щодо розробки змісту психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів у вищих навчальних закладах, А.С.Макаренко висловлювався про введення практикумів з різних аспектів виховної роботи, детальне вивчення особливостей формування учнівського колективу, свідоме опанування педагогічною технікою, навчання постановки голосу тощо.

Розуміючи навчальне співробітництво як необхідну складову організації шкільного життя, А.С.Макаренко обстоював ідею створення невеликих шкіл, не чисельних шкільних колективів, у яких усі знають одне одного, колектив вихованців і вчителів був би праобразом великої сім'ї. Навчальне співробітництво, за А.С.Макаренком, не можливе, якщо педагог не володіє методикою сімейного виховання. У програмі професійного становлення учений акцентував увагу на вивченні питань сімейного виховання: знання

структури сім'ї, уміння коригувати методику виховних впливів у сім'ї, надавати сім'ї учня консультації, здійснювати педагогічне просвітництво батьків.

Педагог, за А.С.Макаренком, формується у педагогічному колективі, у середовищі продуктивної організації виховного процесу: «Єдність педагогічного колективу – абсолютно визначена річ, і навіть наймолодший, найнедосвідченіший педагог у єдиному, спільному колективі, очолюваному хорошим майстром-керівником, зробить більше, аніж будь-який інший досвідчений і талановитий педагог, який діє усупереч педагогічному колективу. Немає більшої небезпеки, ніж індивідуалізм та дріб'язковість у педагогічному колективі...» [4, т. 5, 292]. Таким чином, учений обстоював доцільність співробітництва і в професійному колективі.

Формування професіоналізму вчителя у такому колективі відбувається, з точки зору А.С. Макаренка, за умови єдності вимог до особистості вихованця, єдиної ідеології, поглядів, переконань, та виховних впливів усіх педагогів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок з напрямку. Отже, проведене дослідження дозволяє констатувати: А.С.Макаренко розумів навчальне співробітництво як організацію спільної діяльності і праці з метою формування в освітньому закладі культурного середовища, що стимулювало б цілісний розвиток кожної особистості, спонукало до самодіяльності і самовдосконалення. Основні умови організації успішного навчального співробітництва такі: повноцінний демократичний стиль відносин в колективі між вихователями і вихованцями, у колективах вихованців; гармонізація інтересів колективу, суспільства і конкретної особистості; постійна динаміка перспектив; систематична робота, спрямована на формування персонально ціннісних традицій життя в колективі.

Подальшого ретельного наукового аналізу потребують питання функціональності органів шкільного самоврядування, форм і методів стимулювання вихованців і молодих вчителів до самодіяльності, саморозвитку і самовдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванов И.П. Энциклопедия коллективных творческих дел. – М., 1989.
2. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Педагогічна діяльність А.С. Макаренка // Історія української педагогіки. Навч. посібник для педагогічних навч. закладів. – Київ, 1999.
3. Макаренко А.С. Методика организации воспитательного процесса// Педагогические сочинения в 8-ми томах. – Т.1.– М., 1983-1989.
4. Макаренко А.С. Мои педагогические воззрения // Педагогические сочинения в 8-ми томах. – Т. 4.– М., 1983-1989.
5. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ – ХХ ст.): Хрестоматія / Упоряд.: Л.Д. Березівська та ін. – К., 2003.
6. Попова Л.Д. Науково-виховна діяльність А.С. Макаренка на Харківщині // Харків – моя мала Батьківщина: Навч. посібник. – Харків, 2003.